

Huizen in Nederland

De negentiende
en
twintigste eeuw

Huizen in Nederland

De negentiende
en twintigste eeuw

Architectuurhistorische verkenningen
aan de hand van het bezit van
Vereniging Hendrick de Keyser

Coert Peter Krabbe
Dolf Broekhuizen
Niek Smit

Bijdragen van Wouter van Elburg
Foto's van Arjan Bronkhorst
Tekeningen van Jan Jehee

Waanders Uitgevers
Zwolle

Vereniging Hendrick de Keyser
Amsterdam

Inhoud

- 7 **Voorwoord**
8 **Inleiding**
- 11 De nadagen van het ambachtelijke bouwen (1800–1860)
- 12 **1 Bouwen en verbouwen. Karakteristieken en ruimtelijke opzet van het woonhuis in de stad en op het land**
12 Een wereld van extremen
13 (Ver)bouwen in de stad
13 Woningbouw aan de stadsrand
14 Opzet van het stadswoonhuis: de meest voorkomende typen
17 Huizen voor 'minvermogenden'
20 Het landhuis
- 22 **2 Ontvangen en wonen. Het functioneren van het woonhuis**
22 Huizen van de elite
23 Navolging van het chique wonen
24 De woon- en slaapvertrekken
25 Ruimte voor personeel
- 26 **3 Tussen ambacht en kunst. Bouwkundigen en opdrachtgevers**
26 Rol van de opdrachtgever
27 Uitvoering: werkbazen en aannemers
28 Aanbesteding en concurrentie
29 De zorg voor het architectonisch ontwerp
30 Vormgevers van het interieur
- 32 **4 Vernieuwingen in de marge. Bouwtechniek en comfort**
32 Doorgaande lijnen
33 Materiaaltechnische vernieuwingen
35 Verwarming
37 Hygiëne
- 38 **5 Gebaande paden en uitwegen. Vormgeving van huis en interieur**
38 Pleistermode, platte lijsten en traditionele schema's: de gevelarchitectuur
41 Het Nieuwe Werk in Rotterdam en de rondboogstijl
41 Landhuizen
43 Interieurs
44 Behang als wandafwerking
- 47 Een veranderende woonomgeving (1860–1900)
- 48 **6 Huizen en villa's in en buiten de stad**
48 Stedelijke expansie en transformaties
49 Snel en goedkoop
49 Controle op het bouwen
50 Opzet van het stadswoonhuis (massawoningbouw versus het individuele huis)
52 Volkswoningbouw, ideaal en werkelijkheid
53 Villa en villapark
56 Opzet van villa's en landhuizen
- 58 **7 Distributieleer. Vaste patronen en veranderingen in het gebruik**
58 Continuïteit
58 Distributieleer
60 Veranderingen in het gebruik
62 Het domein van mevrouw
- 63 **8 De organisatie van het bouwen**
63 Individuele opdrachtgevers en de anonieme markt
64 Architect en aannemer
65 Professionalisering
67 Interieurspecialisten
- 68 **9 Het ontstaan van de moderne woning. Bouwtechniek, hygiëne en comfort**
68 Doofpot voor originaliteit: geprefabriceerde ornamentiek
69 Machinale houtbewerking: de komst van de timmerfabriek
71 Mechanisering van de bouw
72 Verlichting
73 Verwarming
73 Stromend water in huis
75 Vuilafvoer
- 76 **10 Eenheid en veelheid. Vormgeving van gevels en binnenruimten**
76 Eclecticisme (met en zonder theoretisch fundament)
78 Het individuele woonhuis en het schilderachtige Oudhollands
81 Landhuizen en villa's
82 Een passende vormgeving voor interieurs: karakter
84 Een slotakkoord
- 89 Een betere woning voor allen (1900–1940)
- 90 **11 In het belang van de volkshuisvesting. Maatschappij en woning**
90 De Woningwet en hervormingsbewegingen
- 92 **12 Bouwen voor sociale klassen en beroepsgroepen. Arbeiderswoningen en wooncultuur**
92 Arbeiders- en middenstandswoningen
92 Speculatiebouw, bedsteden en alkoofwoningen
93 De tuinstadbeweging
94 De arbeiderstuinstad
95 Fabrieksdorpen en de mentaliteit van arbeiders
96 Lokale verschillen
98 Meer lucht en schoonheid in de stad. Etagebouw in bouwblokken
99 Het belang van een vrije opgang
102 De minimumwoning in hoogbouw
- 104 **13 Woningen voor de midden- en hogere stand. Het functioneren van het woonhuis**
104 Het eengezinsrijenhuis en het herenhuis in een rij
106 Middenstandsbuurtten
107 Appartementencomplexen en woonhotels: luxe wonen in hoogbouw
109 De wolkenkrabber
110 Villa's, landhuizen, vakantiehuisen. Buiten wonen als forens
111 Privéleven en dienstbode
112 Vakantiehuisen: wonen in de natuur
115 Wonen en werken

- 117 **14 De vervlechting van overheid, ondernemers en verenigingen. Opdrachtgever en architect**
 117 Overheden en marktpartijen
 118 Belangengroepen en specialisatie
- 120 **15 Traditie en vernieuwing in het bouwbedrijf. Bouwtechniek**
 120 Technische ontwikkelingen
 120 Betontechniek en staal
 121 Vakmanschap en prefabricage
- 123 **16 Goede wijze van bewoning en inrichting. Comfort en interieur**
 123 Woninghygiëne en beschavingsoffensief
 125 Water, riolering, elektriciteit
- 126 **17 Traditie en vernieuwing. Vormgeving van het huis**
 126 Ontwerpopvattingen
 126 Tuindorpen en minimumwoningen
 127 Blokbebouwing en het straatbeeld
 128 Het interieur: van donker naar licht
 130 Landelijke stijl bij villa's
 131 Nieuwe ruimte in het interieur
- 133 Democratisering van het wonen (1940–2000)
- 134 **18 Een geruisloze doorbraak. Maatschappij en woning**
 134 Bouwen voor het individu en sociale structuren
- 136 **19 Standaardisatie en efficiëntie. Woning en wooncultuur**
 136 Opbouwen gezinscultuur door wijkgedachte en wooneenheid
 136 Woningen voor arbeiders en middenstand. Woningontwerp en normaalwoningen
 138 Soberheid
 140 Hoog- of laagbouw?
 141 De kritische jaren zeventig: uniek in de massa?
 143 De omarming van de auto: drive-in woning, carportwoning en parkeerdekwooning
 144 Bewonerszeggenschap binnen marges: aanpasbare woningen
 146 Diversiteit versus uniformiteit
- 148 **20 Bouwen voor de hogere inkomensgroepen. Woning en wooncultuur**
 148 Vrijstaande woningen voor de particuliere markt. Bungalows, villa's en landhuizen
 150 Patiowoningen en atriumhuizen
 151 Woningen voor specifieke doelgroepen
 152 Wonen en werken
- 154 **21 Teamwork en manager. Architecten en opdrachtgevers**
 154 De positie van de architect
 155 Rol van de overheid en van de markt
- 156 **22 Efficiënter, sneller en goedkoper. Bouwtechniek**
 156 Systemen, elementen, processen
 157 Standaardisatie en combinatie van technieken
- 159 **23 Vereenvoudiging van het huishouden. Comfort en interieur**
 159 Adviescommissies
 159 Wassen, koken en verwarmen
- 162 **24 Een vrijere levenswijze. Vormgeving van het huis**
 162 Straatbeeld in woonwijken
 163 Interieur: een vrije manier van wonen
- 166 Noten hoofdstuk 1 t/m 24
 174 Literatuurlijst hoofdstuk 1 t/m 24
- 187 Huizen en gebouwen uit de 19de en 20ste eeuw in de collectie van Vereniging Hendrick de Keyser
- 188 Leeuwarden, Koningsstraat 13–25, 'Huis Van Eysinga'
 200 Haarlem, Spaarne 17, 'Huis Hodshon'
 217 Haarlem, Nieuwe Gracht 7, 'Huis Barnaart'
 232 Den Haag, Toussaintkade 22, 'Huis Tuyt'
 236 Warnsveld, Rijksstraatweg 2, 'Huize Alpha'
 243 Moddergat, Seewei 49
 247 Alblasterdam, Cortgene 7–9, 'Ambachtsherenhuis'
 256 Den Helder, Molenstraat 63
 259 Cruquius, Cruquijsdijk 27, 'Stoomgemaal de Cruquius'
 266 Vlieland, Dorpsstraat 148, 'Raadhuis'
 270 Valkenburg, Sint Pieterstraat 2–4, 'De Oude Molen'
 276 Warnsveld, Molenstraat 8–10, 'Leeuwenkoppenhuisje'
 279 Den Haag, Elandstraat 8–10, 'Huis Van Dalen'
 285 Den Haag, Elandstraat 12, 'Huis De Quack'
 289 Den Haag, Toussaintkade 15 t/m 19
 293 Maassluis, Ankerstraat 16, 'Kuiperij'
 297 Delft, Oude Delft 199, 'Huis Lambert van Meerten'
 304 Vlieland, Duinkersoord 33, 'Reddingboothuis'
 307 Steenwijk, Gasthuislaan 2 en 4, 'Rams Woerthe'
 316 Amsterdam, Henri Polaklaan 9, 'De Burcht'
 326 Schoonhoven, Bij de Watertoren 25, 'Watertoren'
 331 Den Haag, Piet Heinstraat 2B–4
 335 Haarlem, Spaarne 15A, 'Geheorzaal' Huis Hodshon
 341 Rouveen, Oude Rijksweg 264
 345 Dordrecht, Bolwerk 4
 349 Dordrecht, Bolwerk 2 / Merwekade 102
 353 Schiedam, Aleidastraat / Hofje van Belois 1 t/m 37, 'Hofje van Belois'
 357 Warmond, Hofpolder 12, 'Zonnehoek'
 362 Middelburg, Laan van Nieuwenhove 2, 'Geuzenhoek'
 365 Scheveningen, Zwaardstraat 14–16, 'Derde Ambachtsschool'
 373 Alkmaar, Sint Laurensstraat 1–3, 'Hooge Huys'
 380 Tegelen, Hoekstraat 2–4, 'Smederij Giesen'
 384 Groet, Nieuweweg 2, 'Zomerhuis Dijkstra'
 389 Den Haag, Elandstraat 1A–1B
 392 Blaricum, Bloemlandseweg 3, 'Huis Hildebrand'
 397 Leiden, Lorentzkade 5
 402 Petten, Korfwaterweg 9, 'Zomerhuis Brandt Corstius'
 405 Den Haag, Mauritskade 71–71A
 408 Velp, Den Bruijl 35, 'Huis Slegers'
 412 Nagele, Karwijhof 1 t/m 32, 'Karwijhof'
 417 Rotterdam, Glazoenowlaan 3
 422 Hardegarijp, Rijksstraatweg 24
 428 Venlo, Henry Dunantstraat 4
 432 Schaijk, Rijksweg 56, 'Huis Jan de Jong'
 440 Best, Bakpers 9, 'Huis Naalden'
- 446 Personenregister
 451 Plaatsenregister
 454 Huizenbeschrijvingen op plaatsnaam
 454 Herkomst afbeeldingen
 456 Gebruikte afkortingen

Een betere woning
voor allen (1900–1940)

Dolf Broekhuizen

p. 89 - 132

Democratisering
van het wonen
(1940–2000)

Dolf Broekhuizen

p-133-164.

II In het belang van de volkshuisvesting. Maatschappij en woning

157
Tuindorp Vreewijk in Rotterdam (ca. 1920).
Een van de vroege tuindorpen met
arbeiderswoningen.

De Woningwet en hervormingsbewegingen

De bouw van woningen kreeg aan het begin van de 20ste eeuw een impuls door een gezamenlijke aanpak van overheid en particulieren, ondersteund door een invloedrijke wet: de Woningwet. Deze wordt wel de 'moeder' van de wetgeving op het gebied van de volkshuisvesting en ruimtelijke ordening genoemd.¹ In 1901, toen de wet van kracht werd, was goede kwaliteit van woningen niet vanzelfsprekend. Het belang van de Woningwet voor het aantal woningen en de kwaliteit, de veiligheid en het comfort kan moeilijk worden overschat. In de eerste plaats werd hierin niet alleen het wonen maar ook het bouwen en de ruimtelijke ordening in Nederland geregeld. Veel instrumenten die tegenwoordig nog steeds gelden, hebben hun oorsprong in de wet, zoals de bouwregelgeving en bouwvergunning en het latere welstandstoezicht. De wet verplichtte grotere gemeenten uitbreidingsplannen op te stellen, zodat nieuwe wijken meer planmatig werden aangelegd (afb. 157). Voor het eerst verleende de overheid financiële steun aan het bouwen van woningen, uiteraard onder strikte

voorwaarden. Daarom bevatte de wet bepalingen voor de ondersteuning van instellingen op het gebied van de volkshuisvesting zoals verenigingen, vennootschappen en stichtingen die uitsluitend in het belang van de verbetering van de volkshuisvesting werkzaam waren.²

Een scala aan instrumenten in de Woningwet voor de aanpak van de slechte woonomstandigheden van met name de laagste inkomensgroepen was het antwoord op de ideeën die leefden onder hygiënisten, artsen en sociaal-hervormers. Zij bepleitten eind 19de eeuw bij voortduring de noodzaak van gedetailleerde wetgeving voor de woonomstandigheden. In de context van de 19de-eeuwse urbanisatie en industrialisatie was een praktijk ontstaan van stedelijke groei waarin de markt het voortouw had genomen door speculatiebouw in uitbreidingswijken. Het planmatige beperkte zich tot het opstellen van stratenplannen, waarbij speculanten de bouw van de woningen en de uitvoering van de straten voor hun rekening namen. In veel gevallen lieten gemeenten zelfs de stratenplannen over aan de markt en bood de verkoop van percelen veel ruimte voor speculatie.³

Waren de woonomstandigheden in deze nieuwbouw nog redelijk te noemen, in de bestaande stad was het wooncomfort voor arbeiders geregeld veel slechter. Ongezonde bewoning in krotten en kelderwoningen kwam op grote schaal voor.

Bouwen voor het individu en sociale structuren

Na de bevrijding in 1945 lag Nederland voor een groot deel in puin. De woningnood was groot. Er was op allerlei gebieden een tekort: een materiaaltekort, een groot tekort aan arbeiders en er was geldgebrek. Maar niet alleen materieel was de verwoesting ingrijpend, ook immaterieel was er sociale ontwrichting door de verschrikkingen van de oorlog. Toen na de oorlogsjaren het land moest worden opgebouwd zagen politiek en maatschappelijke organisaties zich geconfronteerd met ruimtelijke, economische en psychologische schade.¹ De naoorlogse bouw stond voor een groot deel in het teken van het herstel van de oorlogsschade en de wederopbouw van het land. Tijdens de periode van de wederopbouw (circa 1940–1965) maakte de bouwproductie van woningen een

snelle rationalisering en industrialisatie door. Enkele initiatieven op dit gebied waren al in de vooroorlogse jaren genomen, maar een grootschalige toepassing gebeurde pas na de oorlog. Zo kreeg het concept van de wijkgedachte, om een stad te geleiden in min of meer zelfstandige wijken, brede toepassing. Van overheidswege bestond de behoefte de ontwrichte sociale verhoudingen en de jarenlange verstoring van het gezinsleven te herstellen (afb. 232).² De vooroorlogse verzuilde samenleving bleef in de jaren vijftig nog wel bestaan maar zou geleidelijk worden vervangen door een nieuwe consumptie-maatschappij, met ruimte voor de ontplooiing van het individu (afb. 231).³ Op het gebied van het woningaanbod zien we na een periode van standaardisatie, geleidelijk meer aandacht voor een verdere

Gebruikte afkortingen

GA Schiedam	Gemeentearchief, Schiedam
GA Steenwijkerland	Gemeentearchief Steenwijkerland, Steenwijk
GA Venlo	Gemeentearchief, Venlo
GA Vlieland	Gemeentearchief, Vlieland
HC Leeuwarden	Historisch Centrum, Leeuwarden
HCO Zwolle	Historisch Centrum Overijssel, Zwolle
HGA Den Haag	Haags Gemeentearchief, Den Haag
HNI Rotterdam	Het Nieuwe Instituut, Rotterdam
NA Den Haag	Nationaal Archief, Den Haag
NHA Haarlem	Noord-Hollands Archief, Haarlem
RA Alkmaar	Regionaal Archief, Alkmaar
RA Dordrecht	Regionaal Archief, Dordrecht
RCE Amersfoort	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort
RHCL Maastricht	Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht
SA Amsterdam	Stadsarchief, Amsterdam
SA Midden-Holland	Streekarchief Midden-Holland, Gouda
SA Rotterdam	Stadsarchief, Rotterdam
SGV Hilversum	Streekarchief Gooi en Vechtstreek, Hilversum
Tresoar Leeuwarden	Fries Historisch en Letterkundig Centrum, Leeuwarden
WA Hoorn	Westfries Archief, Hoorn
ZA Middelburg	Zeeuws Archief, Middelburg
HIN I-IV	R. Meischke, H.J. Zantkuijl, W. Raue, P.T.E.E. Rosenberg, <i>Huizen in Nederland. Architectuurhistorische Verkenningen aan de hand van het bezit van Vereniging Hendrick de Keyser</i> , dl. I-IV, Amsterdam/Zwolle 1993-2000.

Colofon

Huizen in Nederland, de negentiende en twintigste eeuw

Uitgave

Waanders Uitgevers, Zwolle
Vereniging Hendrick de Keyser, Amsterdam

Auteurs

Coert Peter Krabbe
Dolf Broekhuizen
Niek Smit

Met bijdragen van

Wouter van Elburg

Foto's

Arjan Bronkhorst en anderen

Tekeningen

Jan Jehee

Eindredactie

Niek Smit

Ontwerp en opmaak

Bart de Haas, Den Haag

Lithografie

Benno Slijkhuis – Wilco Art Books

Druk

Wilco Art Books, Amersfoort

© 2018

Waanders Uitgevers, Zwolle
Vereniging Hendrick de Keyser, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

ISBN 978-94-6262-174-9
NUR 648

www.waandersdekunst.nl
www.hendrickdekeyser.nl

HK
d100